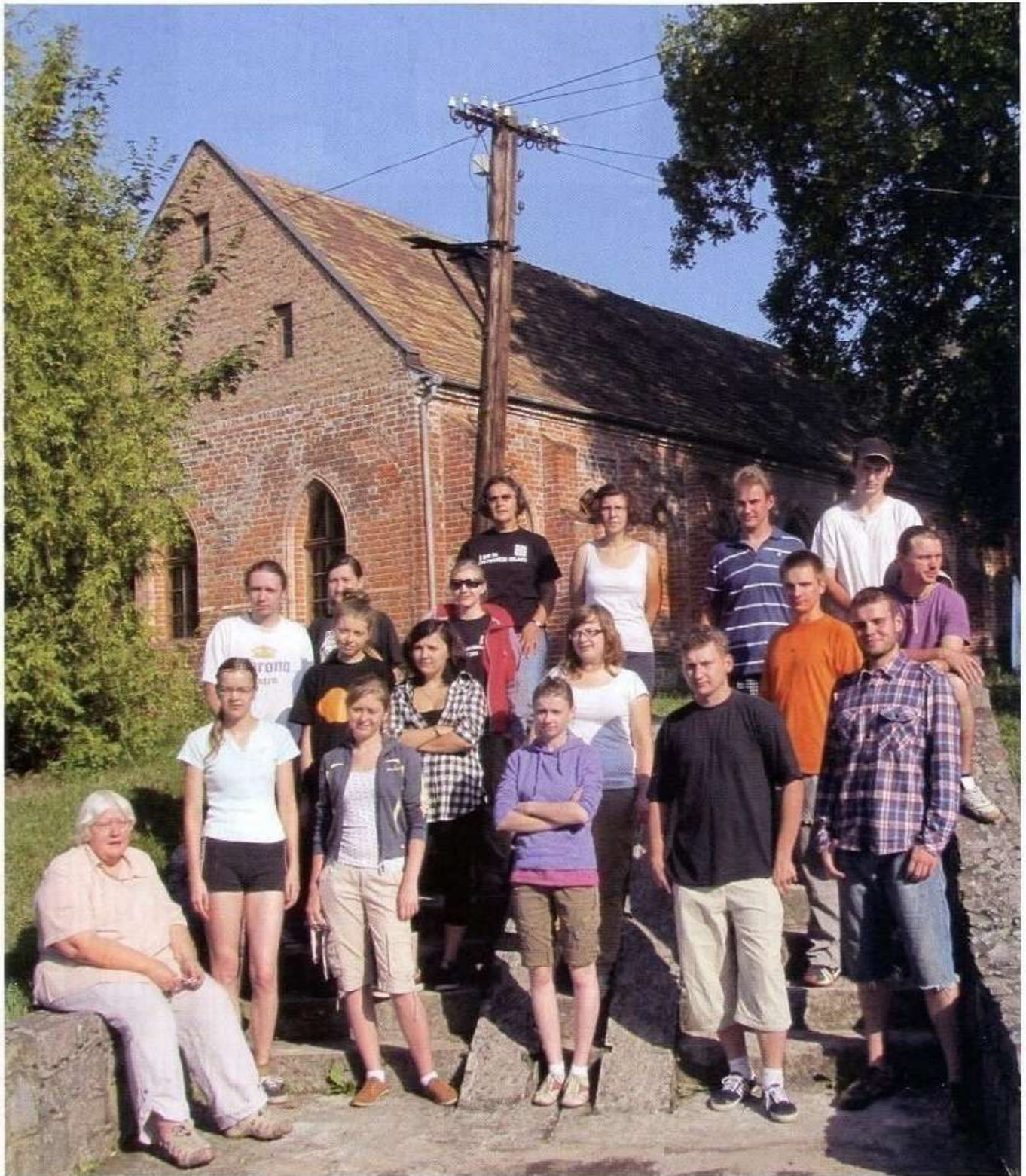

BADANIA ARCHEOLOGICZNO-ARCHITEKTONICZNE W KLASZTORZE POCYSTERSKIM W BIERZWNIKU

EKSPEDYCJA ARCHEOLOGICZNA INSTYTUTU PRAHISTORII
UNIwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu

**XX SEZON BADAŃ ARCHEOLOGICZNO-ARCHITEKTONICZNYCH
W KLASZTORZE POCYSTERSKIM W BIERZWNIKU,
POW. CHOSZCZEŃSKI, WOJ. ZACHODNIOPOMORSKIE**

**Ekspedycja Archeologiczna Instytutu Prahistorii
Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu
Bierzwnik 2011**

Klasztor pocysterski w Bierzwniku, w którym obecnie znajduje się Parafia Rzymskokatolicka pw. Matki Boskiej Szkaplerznej (archidiecezja szczecińsko-kamieńska) był w przeszłości (od 1294) centrum opactwa cysterskiego (łac. Silva Sancte Mariae, niem. Marienwalde, tzn. Las Maryi) obejmującego obszar dzisiejszej gminy Bierzwnik i część gminy Krzęcin (pow. choszczeński, woj. zachodniopomorskie).

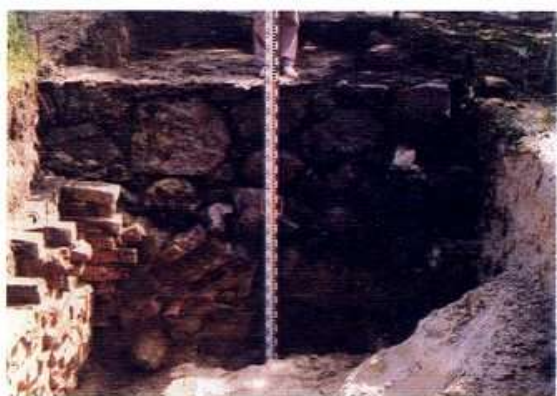

W 1992 z inicjatywy proboszcza parafii, właściciela obiektów i ówczesnych władz gminy Bierzwnik oraz konserwatora zabytków (ówczesnego woj. gorzowskiego), podjęto decyzję o rozpoczęciu badań archeologiczno-architektonicznych w obrębie pocysterskiego klasztoru. W początkowej fazie badania miały charakter wyprzedzający rewaloryzację i odbudowę kościoła pocysterskiego w Bierzwniku. Podjęcie tego zadania było interesujące m.in. z powodu perspektywy łączenia problematyki badawczej z możliwością obserwacji rezultatów zamierzonej odbudowy. W momencie podjęcia prac badawczych zespół poklasztorny tworzyły: wschodnia część kościoła (prezbiterium i dwa przęsła zamknięte od zachodu XIX-wieczną ścianą) integralnie związane ze skrzydłami dawnego klasztoru (wschodnim zachowanym na poziomie pierwszej kondygnacji) i południowym. Na zachód od części wschodniej kościoła, przestrzeń jego

dawnej hali (o nieznanym zasięgu) pokrywała bujna roślinność, a obszar pierwotnego wirydarza (oddzielony relikiami gotyckiej ściany) w kierunku zachodnim łączył się ze stokiem opadającym ku jezioru Kuchta.

Opisany stan zespołu poklasztornego był wynikiem wielkiego wysiłku mieszkańców Bierzwnika, którzy uratowali pozostałości

architektury cysterskiej zniszczonej działaniami II wojny światowej, doprowadzając do utworzenia w 1957 r. w tym miejscu parafii rzymskokatolickiej.

W trakcie badań archeologiczno-architektonicznych prowadzonych od 1992 r. odsłonięto wiele pozostałości fundamentów w dawnym kościele i klasztorze cysterskim, m.in. fundamenty filarów zniszczonej zachodniej części świątyni, kaplic bocznych, krużganka północnego klasztoru i jego zachodniej części. Natrafiono także na fundamenty dwóch obiektów mieszkalnych z okresu budowy klasztoru.

Odkryte fundamenty filarów, znacznie różniące się konstrukcją pozwoliły na odtworzenie faz budowy nawy. W jej zachodniej części natrafiono także na fundament ściany wraz z relikiami podstawy ołtarza usytuowanego na linii podziału na część dla mnichów i część dla braci konwersów (zachodnią).

Badania archeologiczne umożliwiły także rozpoczęcie rekonstrukcji fundamentów ściany południowej kościoła (usytuowanego na wyżej położonym terenie niż pozostałe obiekty zespołu klasztornego) oraz rekonstrukcji fundamentów fasady zachodniej.

W chórze odkryto niewielką kryptę umiejscowioną pod pierwotnym ołtarzem, która z dużym prawdopodobieństwem była swoistą skrytką na księgi i paramenty liturgiczne.

Oprócz licznych pozostałości architektonicznych na obszarze badanej nawy natrafiono na liczne pochówki mężczyzn – zapewne mnichów. Największą liczbę osób

pochowano przy wschodnim licu fundamentu lektorium dzielącego kościół na część wschodnią (mnisi) i zachodnią (konwersi).

W ciągu wielu lat badań archeologiczno-architektonicznych prowadzono także prace w obrębie poszczególnych pomieszczeń klasztornych, szczególnie skrzydła wschodniego klasztoru. W kapitulniku klasztornym odsłonięto znaczną połączoną pierwotną posadzkę z końca XIII w. oraz odkryto relikty pierwotnego wejścia do kapitulnika.

Wyniki badań pozwoliły na dokonanie rekonstrukcji pierwotnego portalu. Odtworzono także pierwotne osadzenia okien kapitulnika. Obecnie po zakończeniu prac rewitalizacyjnych pomieszczenie to służy spotkaniom parafialnym i są w nim eksponowane wybrane zabytki pozyskane w trakcie badań archeologiczno-architektonicznych.

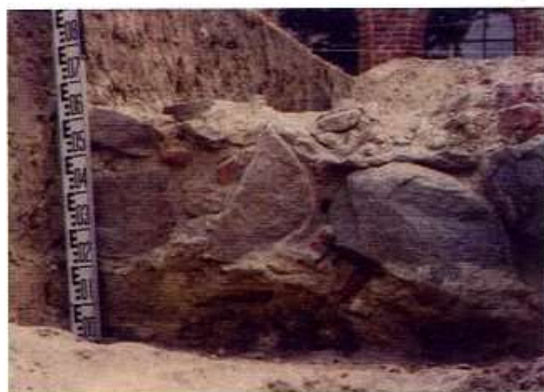

Interesujących odkryć dokonano także w części południowej skrzydła wschodniego klasztoru (w parlatorium i fraterii), zdewastowanych pożarem pod koniec II wojny światowej. We fraterii (sala braci) natrafiono na relikty kanałów systemu grzewczego, którego główna część (XIII-wieczny piec) zachowała się do dnia dzisiejszego w piwnicy pod tym pomieszczeniem. Ponadto odnaleziono wiele interesujących elementów konstrukcyjnych dawnego systemu ogrzewania, między innymi płyty ceramiczne z otworami. Obecnie rozmównica i sala braci ze zrekonstruowanymi sklepieniami już służą parafii i ludziom odwiedzającym dawny klasztor cystersów (m.in. w parlatorium latem organizowane są wystawy związane ze Szlakiem Cysterskim)

Ważne prace badawcze przeprowadzono także w części zachodniej klasztoru (obszarze zaznaczonym pięknym wspornikiem

z liśćmi dębu, symbolu siły braci konwersów). Przede wszystkim ustalono przebieg fundamentów ściany zewnętrznej krużganka zachodniego klasztoru. Następnie odkryto relikty fundamentów skrzydła zachodniego klasztoru (tzw. skrzydła konwersów) i ich połączenie z położonym wyżej kościołem. Wykonano także prace przy odsłanianiu piwnic pod skrzydłem zachodnim zniszczonym pożarem na początku XIX w. i ostatecznie zasypanych około połowy XIX w.

nego także po zewnętrznej stronie budynku. Odkryte relikty kanału odpływowego mają zapewne związek z odprowadzeniem nieczystości zarówno z kuchni klasztornej, jak i lavabo zasilanego wodą ze studni (odkrytej w 2003 r.) w centrum dawnego wirydarza klasztornego.

Odsłonięte elementy architektury wzniesionej przez cystersów na przełomie XIII i XIV wieku pozwoliły na odtworzenie piwnic i fundamentów skrzydła zachodniego klasztoru, które docelowo ma być odbudowane. Z dawnego refektarza konwersów zachował się sąsiadujący pierwotnie z klasztorną kuchnią, jego południowy kraniec. W trakcie prac archeologicznych natrafiono w tym pomieszczeniu na relikty kanału odpływowego, widocznego także po zewnętrznej stronie budynku. Odkryte relikty kanału odpływowego mają zapewne związek z odprowadzeniem nieczystości zarówno z kuchni klasztornej, jak i lavabo zasilanego wodą ze studni (odkrytej w 2003 r.) w centrum dawnego wirydarza klasztornego.

Wcześniej w południowo-zachodniej części dawnego wirydarza natrafiono na konstrukcję pieca o trudnym do ustalenia przeznaczeniu. Podobny problem określenia funkcji obiektów pojawił się po odkryciu reliktu fundamentów kamienno-ceglanych przy skrzydle wschodnim budynków klasztornych. Najprawdopodobniej były to relikty pierwszych obiektów mieszkalnych wzniesionych w okresie budowy kompleksu.

Od kilku lat trwają prace badawcze w południowej części wzgórza klasztornego, gdzie w końcu XIII wieku przygotowywano materiały na budowę klasztoru. Na ob-

szarze tym odsłonięto pozostałości pieca do wypały cegły, ślady po zasypanych dołach, w jakich magazynowano glinę, duże ilości źle wypalonych fragmentów cegieł, a nawet pozostałości części

wsadu pieca. Po południowej stronie wzgórza klasztor-
nego trwały także prace, które umożliwiały rozpoznanie
systemu wodnego otaczającego kompleks zabudowań
klasztornych. Między innymi rozpoznano przebieg cie-
ku otaczającego wzgórze od strony południowej i relikty
stopnia wodnego z przepustem nad pierwotnym nabrze-
żem jeziora.

Relikty odkryte
w tym rejonie,
noszące ślady

nowożytnych przebudów, mają zapewne związek z połą-
czeniem w średniowieczu wzgórza klasztor-
nego z okazałym budynkiem, zbudowanym nad brzegiem jeziora
(nazywanym potocznie „browarem”).

Gotyckie ruiny tej budowli zachowane do dzisiaj
stanowią wciąż nierozwiązany problem badawczy. Hi-
potetycznie przyjmuje się, że był to obiekt pełniący pierwotnie funkcję domu gościn-
nego dla

fundatorów – margrabiów brandenburskich. W kolejnych
wiekach być może był to szpital i schronienie dla piel-
grzymów.

Założenia I sezonu badawczego przygotowane
w 1992 roku w Zespole Badań nad Historią i Kulturą
Cystersów w Polsce Instytutu Historii UAM w Pozna-
niu w kolejnych sezonach prac badawczych Ekspedycji
Wykopaliskowej Instytutu Prahistorii UAM w Poznaniu
systematycznie wzbogacano, wprowadzając równocześ-
nie elementy badań archeozoologicznych, metalograficz-
nych, geomorfologicznych antropologicznych, badań nad polichromią, rzeźbą ceramiczną oraz

elementy archeologii lotniczej i innych dziedzin, co nadaje badaniom zespołu bierzwnickiego cha-
rakter interdyscyplinarny.

Dotychczasowe badania archeologiczno-architektoniczne pozwoliły na rekonstrukcję planu
założenia byłego opactwa, co stanowiło nieodzowny warunek do podjęcia w parafii pw. Matki
Boskiej Szkaplerznej w Bierzwniku m.in. następujących działań
na badanym obszarze:

- rewitalizacji dawnego kapitułarza klasztor-
nego (łącznie z rekonstrukcją portalu wejściowego), pełniącego obecnie
funkcję sali konferencyjnej oraz miejsca ekspozycji
wybranego materiału ruchomego pochodzącego z badań archeo-
logiczno-architektonicznych (1998 r.);

- umożliwienia wyeksponowania krypty odsłoniętej w prezbiterium (1998 r.);
- podjęcia prac projektowych związanych z planowaną rozbudową kościoła;
- rozpoczęcia w 2001 roku odbudowy części zachodniej hali kościoła i krużganka północnego klasztoru;
- podjęcia prac budowlanych (adaptacyjnych) w skrzydle wschodnim (zakrystia, dawna biblioteka, rozmównica) i południowym klasztoru (sala braci, ogrzewalnia) oraz przeprowadzenia prac zmierzających do wzmocnienia stabilności skrzydła wschodniego klasztoru (m.in. rekonstrukcja przypór);
- podjęcia prac remontowo-adaptacyjnych budynku gospodarczego w części zachodniej założenia;
- częściowego rozpoznania terenu wokół ruin tzw. browaru, dającego możliwość podjęcia właściwych działań zmierzających do zabezpieczenia obiektu (bądź jego ew. rekonstrukcji);

- rozpoznania wszystkich odcinków fundamentu skrzydła zachodniego klasztoru, co umożliwiło podjęcie odbudowy krużganka zachodniego klasztoru;
- odgruzowania i przebadania piwnic pod byłym skrzydłem zachodnim klasztoru, co dało możliwość podjęcia rekonstrukcji pomieszczenia gotyckiego;
- rekonstrukcji pomieszczenia piwnic pod byłym skrzydłem zachodnim klasztoru, zakończonej w 2003 roku;
- zbudowania klatki schodowej do piwnic pod byłym skrzydłem zachodnim (2005 r.);

- zabezpieczenia i wyeksponowania średniowiecznej kamiennej studni zlokalizowanej i odsłoniętej na terenie byłego wirydarza (2007 r.);
- częściowego rozpoznania pierwotnej konstrukcji obecnej Kaplicy w części południowo-zachodniej klasztoru i wymiany podłogi;

- rozpoczęcia prac przy budowie wewnętrznych ścian (zachodniej i północnej) odbudowywanej hali kościoła (2009-2010 r.), po uprzednim rozpoznaniu pochówków w byłej nawie północnej.

Obecnie dawny klasztor cystersów w Bierzwniku, nazywanym w przeszłości „Lasem Maryi”, jest powoli odbudowywany w oparciu o wyniki prac badawczych prowadzonych przez Ekspedycję Archeologiczną Instytutu Prahistorii UAM w Poznaniu. Jako parafia rzymskokatolicka pw. Matki Boskiej Szkaplerznej jest żywym ośrodkiem, kontynuującym chrystologiczno-maryjną duchowość Zakonu Cystersów.

Członkowie Ekspedycji Archeologicznej od początku obecności na wzgórzu klasztornym w Bierzwniku aktywnie włączają się we wszelkie inicjatywy związane z historią tego miejsca i historią Zakonu Cystersów.

W okresie letnim studenci kolejnych roczników, odbywający tutaj praktyki studenckie, są przewodnikami po istniejących obiektach i terenie wykopalisk.

W ramach współpracy z parafią i władzami Gminy Bierzwnik przygotowano wiele wydawnictw popularizacyjnych wiedzę o dawnym klasztorze i roli Zakonu Cystersów w dziejach chrześcijaństwa (informatory, foldery, mapki, zestawy rysunków z detalami architektonicznymi i widoka-

mi obiektów). Rozpoczęto także wydawanie serii „Zeszyty Bierzwnickie” – publikacji naukowej prezentującej wyniki badań na wzgórzu klasztornym w Bierzwniku. W 1998 r. w 900-lecie powstania Zakonu Cystersów członkowie Ekspedycji zorganizowali interdyscyplinarną konferencję naukową prezentującą wyniki badań nad wzgórzem klasztornym w Bierzwniku (materiały opublikowane w „Zeszytach Bierzwnickich” nr 4). W 2008 r. zorganizowano kolejną konferencję „400 lat tradycji szklarskiej w Bierzwniku i okolicach” (materiały przygotowywane do publikacji).

Ekspedycja bierzwnicka nawiązała także kontakty naukowe z ośrodkami pocysterskimi w Niemczech: Chorin w Brandenburgii, Doberanem w Meklemburgii i Ihlow we Fryzji Wschodniej. Wspólną inicjatywą Proboszcza parafii, członków Ekspedycji Archeologicznej i mieszkańców Bierzwnika było powołanie w 2001 r. Stowarzyszenia Ochrony Dziedzictwa Pocysterskiego w Bierzwniku/Marienwalde w którego prace włączyli się także przedstawiciele władz Gminy Bierzwnik. Stowarzyszenie pospisało porozumienie o współpracy z Chorin i Ihlow. Kolejne inicjatywy z udziałem Ekspedycji Archeologicznej to porozumienie z parafią, gminą i Stowarzyszeniem Miłośników Bierzwnika o wspólnych działaniach na rzecz ochrony dziedzictwa pocysterskiego, aktywne wspieranie inicjatyw Rady Koordynacyjnej Szlaku Cysterskiego w Polsce oraz samorządowych, m.in. współorganizowanie I Ogólnopolskiego Forum Szlaku Cysterskiego, które odbywało się w Bierzwniku i innych gminach cysterskich Pomorza Zachodniego w 2005 r., a którego konsekwencją było m.in. powołanie 7 lipca 2007 r. Ogólnopolskiego Stowarzyszenia Gmin Cysterskich z siedzibą w Bierzwniku.

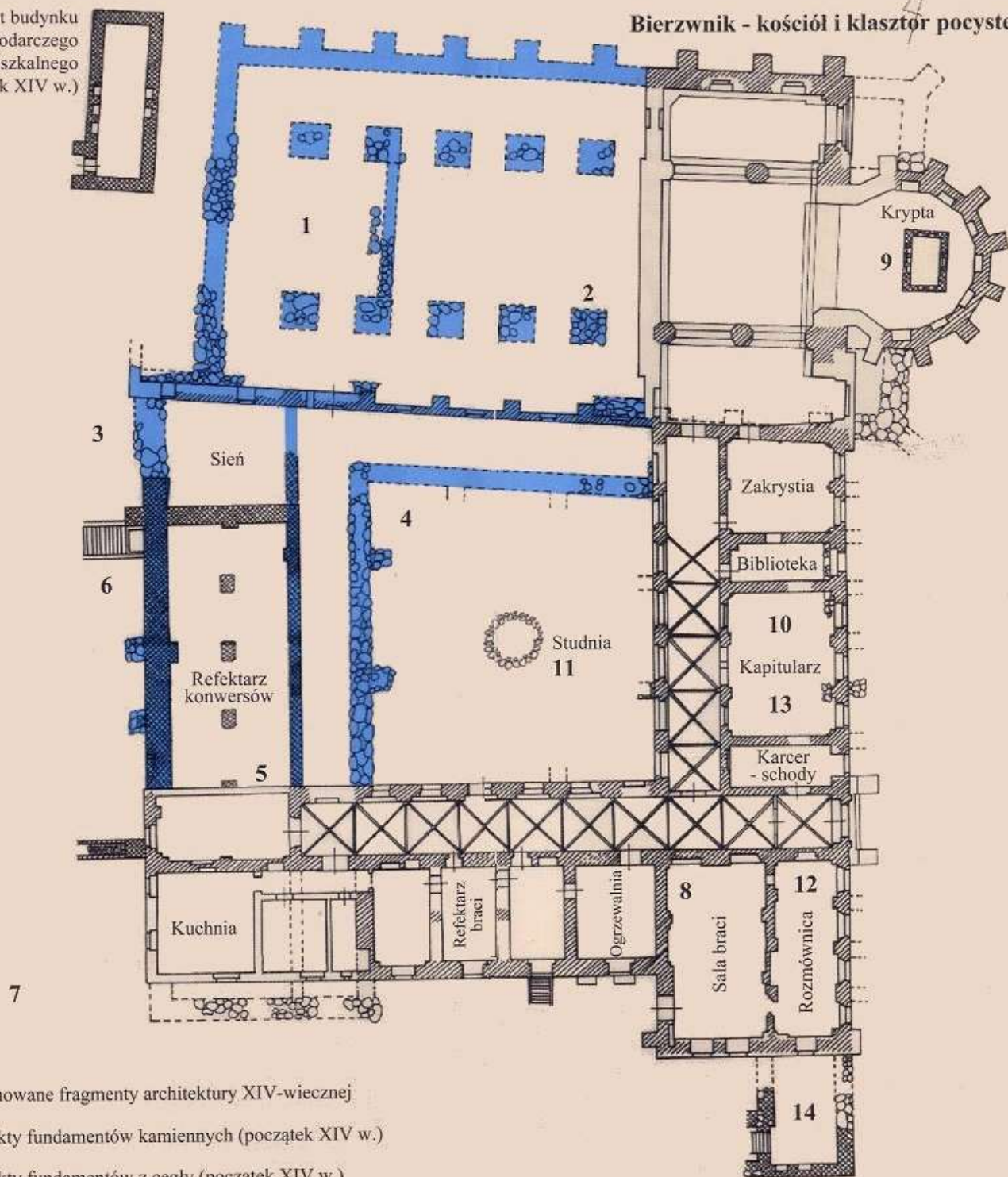
Członkowie Ekspedycji Archeologicznej byli zaangażowani także w prowadzenie warsztatów archeologicznych dla miejscowej młodzieży (bądź sami je organizowali) oraz tradycyjnie uczestniczą w przygotowywaniu cyklicznego wydarzenia kulturalnego „3 dni na Cysterskim Szlaku” od 2010 r. poszerzonego o Międzynarodowe Targi Wyrobów Klasztornych.

tekst:

Barbara Stolpiak, Teresa Świercz

Fundament budynku
gospodarczego
mieszkalnego
(początek XIV w.)

Bierzwnik - kościół i klasztor pocysterski

- Zachowane fragmenty architektury XIV-wiecznej
- Relikty fundamentów kamiennych (początek XIV w.)
- Relikty fundamentów z cegły (początek XIV w.)
- Przebudowy (XVII - XX w.)
- Obszar objęty odbudową

0 1 2 3 4 5 m

oprac. i rys. T. Szwed

Powiększenie zdjęć
na następnej stronie

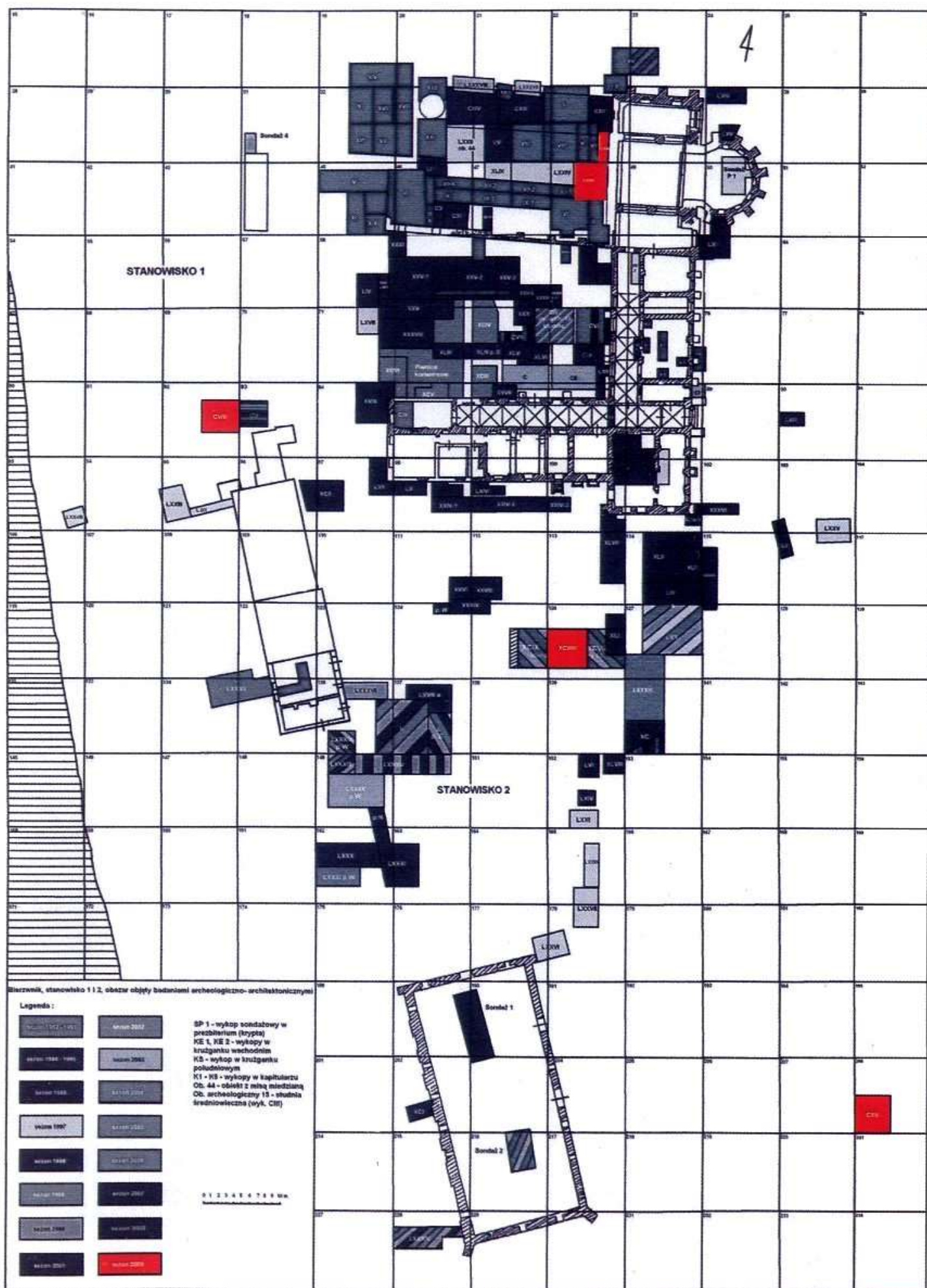
Prace magisterskie i licencjackie napisane w oparciu o materiały z Bierzwnika, woj. zachodniopomorskie:

Prace magisterskie:

- 1995 Krawiec Mariusz, *Średniowieczny budynek gospodarczy na terenie opactwa pocysterskiego w Bierzwniku.*
- 1995 Wojnicz Joanna, *Kapitularz opactwa cysterskiego w Bierzwniku, stan. nr 1.*
- 1998 Kościukiewicz Magdalena, *Wirydarz w opactwie cysterskim w Bierzwniku, woj. gorzowskie.*
- 1998 Suchy Magdalena, *Średniowieczny system grzewczy typu hypokaustum w opactwie pocysterskim w Bierzwniku, woj. gorzowskie.*
- 1999 Gwoździk Andrzej, *Kamionka znad dolnej Warty na tle środkowoeuropejskim.*
- 2001 Anders Marta, *Ceremoniał pogrzebowy i praktyki grzebalne średniowiecznych cystersów polskich. Przykład klasztoru cysterskiego w Bierzwniku, woj. zachodniopomorskie.*
- 2001 Majewski Marcin, *Renesansowe kafle piecowe z klasztoru pocysterskiego w Bierzwniku, województwo zachodniopomorskie.*
- 2002 Wadas Katarzyna, *Obiekt nr 3 w opactwie pocysterskim w Bierzwniku, woj. zachodniopomorskie.*
- 2003 Rutkowska Ewa, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne na wzgórzu klasztornym w Bierzwniku, woj. zachodniopomorskie.*
- 2003 Kucharska Marta, *Metalurgia żelaza w klasztorze cysterskim w Bierzwniku, stan.1, woj. zachodniopomorskie – od końca XIII do połowy XVI wieku.*
- 2003 Gil Łukasz, *Fajki gliniane i porcelanowe z Bierzwnika.*
- 2004 Dutkiewicz Jakub, *Zaopatrzenie w wodę klasztoru cysterskiego w Bierzwniku, gm. loco, woj. zachodniopomorskie.*
- 2005 Bartoszewski Tomasz, *Flora i fauna w gospodarce cystersów z Bierzwnika.*
- 2005 Kowalczyk Agnieszka, *Osadnictwo z okresu wpływów rzymskich na wzgórzu klasztornym w Bierzwniku, woj. zachodniopomorskie.*
- 2008 Budynek Adam, *Naczyniowa ceramika siwa ze średniowiecznego opactwa pocysterskiego Bierzwniku stan. 1 (25) i 2 (26) woj. zachodniopomorskie.*
- 2009 Poklewska-Kozieł Magdalena, *Renesansowe kafle z opactwa pocysterskiego w Bierzwniku, woj. zachodniopomorskie z badań w latach 2000 -2008.*
- 2009 Szymański Marcin, *Ceramika kamionkowa z byłego opactwa cysterskiego w Bierzwniku.*
- 2011 Tomczak Sonia, *Nowożytnie naczynia szklane z piwnicy konwersów byłego opactwa cysterskiego w Bierzwniku.*

Prace licencjackie:

- 2011 Góralska Monika, *Nowożytnie misy szklane z klasztoru pocysterskiego w Bierzwniku, pow. Choszczno, woj. zachodniopomorskie.*
- 2011 Kostka Natalia, *Analiza i interpretacja narzędzi krzemiennych ze stanowiska Bierzwnik 1, woj. zachodniopomorskie.*

Materiały ilustracyjne z Archiwum Ekspedycji IP UAM

fot. Włodzimierz Rączkowski

*Księdzu Prałatowi Zygmuntowi Kraszewskiemu
 Proboszczowi Parafii Rzymskokatolickiej
 pw. Matki Boskiej Szkaplerznej w Bierzwniku
 za życzliwość i wszelką pomoc
 dziękujemy!*

**Ogromną wdzięczność wyrażamy
 Władzom Gminy Bierzwnik kolejnych
 kadencji i wszystkim mieszkańcom gminy
 za stworzenie warunków do pracy,
 wyrozumiałość i przyjaźń.**